

POGLAVLJE IV

DRAGOLJUB STOJANOV

BOSNA I HERCEGOVINA OD 1995.: TRANZICIJA I REKONSTRUKCIJA PRIVREDE

1. Uvod

Bosna i Hercegovina se nalazi u procesu transformacije iz netržišne, ranije samoupravne, u savremenu tržišnu privredu. Proces je započeo početkom 1996., odmah nakon što je potpisan Daytonski mirovni sporazum.

Tranzicijski paket koji se implementira zasnovan je na "pravilima igre" **Washingtonskog konsenzusa**. Na međunarodnom nivou, za sada, tranziciju vode Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i USAID.

Kad je tranzicija otpočinjala, "procvat" je bio i obećavan i očekivan. Pet godina kasnije, sve više liči na privid.

Ekonomski razvoj jedva da je i otpočeo. U poglavljima koja slijede bit će izloženi podaci o ekonomskoj i socijalnoj situaciji u BiH.

Sve je jasnije da je za ekonomski razvoj zemlje potrebno **alternativno rješenje**. Ovaj zaključak nastao je na osnovu detaljnijih analiza u drugim dijelovima ove Studije.

Mi se slažemo sa stavom da je porast produktivnosti i konkurentnosti ključ transformacije bivših socijalističkih privreda u istočnoj Evropi. Srednjoročno gledano, drugog puta nema. Makroekonomska politika daje samo kratkoročnu korist. Ovdje se naglašava značaj **industrijske politike ponude u svrhu produktivnosti, konkurentnosti i konvergentnosti**,¹ elementa koji je nedostajao u paketu "Washingtonskog konsenzusa".

2. Privreda prije 1991. godine

Između Drugog svjetskog rata i 1991. godine, u vrijeme kada je bila jedna od šest republika bivše Jugoslavije, Bosna i Hercegovina postigla je značajnu ekonomsku preobrazbu. Ekonomski rast je u prosjeku bio 5% godišnje. U 1991. godini prihod po glavi stanovnika bio je 2.400 \$, isključujući uslužni sektor, što je bila uobičajena praksa u bivšim socijalističkim privredama.

Dvanaest velikih kompanija proizvodile su 35% ukupnog bruto domaćeg proizvoda (BDP), a četiri od njih su generirale više od 40% ukupnog izvoza. Kompanije su bile organizirane kao samoupravna preduzeća udruženog rada u skladu sa principom samoupravne tržišne ekonomije, koja je bila na pola puta između ekonomije sa centralnim planiranjem i savremene tržišne ekonomije.

Godine 1990./1991., najvažniji vanjskotrgovinski partneri Bosne i Hercegovine bili su bivši SSSR, Njemačka i Italija. Trgovina sa zemljama Evropske ekonomske zajednice 1991. godine ostvarila je višak. Najvažniji izvozni sektori bili su hemikalije, teška metalurgija, obrada metala, kožna obuća, električni uređaji, finalna obrada drveta, drvena građa i finalno obrađeni tekstilni proizvodi.

¹ Pitelis, C.: *Supply-side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence Between CEECs and EU*, PHARE-ACE projekat.

3. Privreda nakon rata

3.1. Na putu privredne dekonstrukcije

Prije rata, Bosna i Hercegovina je imala 4,4 miliona stanovnika. Procjena stanovništva koje sada živi na toj teritoriji je 3,6 miliona.

Kao što je već pomenuto, godine 1998. 61% stanovništva živjelo je u siromaštvu, po definiciji potrebnog prihoda koji omogućava porodici od četiri člana da kupi manje od 2/3 definirane potrošačke korpe osnovnih potreba. U Federaciji BiH, otprilike četvrtina ljudi koji žive ispod granice siromaštva su zaposleni. Prosječna neto plaća u poslovnom sektoru može kupiti samo oko 68% potrošačke korpe, a u neprivrednim djelatnostima oko 87%. Samo zaposleni u finansijskim institucijama i organima uprave zarađivali su dovoljno da budu na granici ili malo iznad granice siromaštva. I penzija i sistem naknade nezaposlenima su u deficitu, i isplate su ne samo sa kašnjenjem, već su i ispod minimuma. Prosječan dnevni prihod siromašne osobe tako je nizak da takve osobe preživljavaju od finansijske pomoći rodbine u zemlji, rodbine i prijatelja koji žive u inostranstvu, međunarodne humanitarne pomoći i aktivnosti u sjeni nezvanične privrede.

Prema statističkim podacima UNDP-ovog "Sistema ranog upozorenja" u BiH, u posljednjem kvartalu 2000., "u Republici Srpskoj broj domaćinstava sa prihodom ispod 100 KM se udvostručio. Sada iznosi skoro 15,6% domaćinstava... Četveročlane porodice u BiH moraju ostvariti mjesečni prihod iznad 1.000 KM, da bi mogli biti iznad granice siromaštva. Ova suma omogućila bi trošenje od 4\$ po članu domaćinstva. U FBiH 12,5% ljudi ovo uspijeva, dok je ovaj procenat u Republici Srpskoj samo 4,3%. Stoga ne iznenađuje što je 55,3% građana spremno da izađe na proteste i da štrajkuje zbog nedovoljnog prihoda."²

Zvanična statistika bilježi impresivan rast bruto domaćeg proizvoda: 21% u 1995. godini, 69% u 1996. godini, 30% u 1997. godini, i 18% u 1998. godini. Ali, bruto domaći proizvod bio je pao na tako nizak nivo u toku rata, da su ova ostvarena povećanja proporcionalno visoka samo kao procenat vrlo niskog osnova. Zemlja proizvodi puno manje nego prije rata. Mnogi prijeratni privredni kapaciteti nisu popravljani, ili nisu zamijenjeni novima, ili se vrlo malo koriste.

Nedavni rast bruto domaćeg proizvoda uglavnom je rezultat **pomoći**, što se odražava u platnom bilansu. **Platni deficit** u 1996. godini iznosio je skoro polovinu nominalnog bruto domaćeg proizvoda, a u Federaciji je pao na skoro 1/5 te vrijednosti u prvoj polovini 1999. godine. I u Federaciji i u Republici Srpskoj, samo oko 25% uvoza pokriveno je izvozom u prvih pet mjeseci 1999. godine.

Svjetska banka predviđjela je da nivo izvoza do kraja 2000. godine bude 1.816 miliona dolara. U praksi, izvoz je dostigao nivo od 1.100 dolara. S druge strane, Svjetska banka predviđjela je da ukupna vrijednost izvoza bude 2.863 miliona dolara na kraju 2000. godine. Umjesto toga, vrijednost uvoza je otprilike 3.200 miliona dolara. Prema tome, trgovinski deficit dostigao je 4.402 miliona KM (odnosno otprilike 2.100 miliona). U 1999. godini, trgovinski deficit bio je 4.686 miliona ili otprilike više nego 52% bruto domaćeg proizvoda.³

² UNDP, *Early Warning System*, oktobar-decembar 2000., str. 26.

³ Prema podacima UNDP-a i Čaušević, F. "Zaposlenost i privatizacija", (neobjavljeno, Sarajevo, 2001. str. 17.

Iz ugla ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine, struktura bruto domaćeg proizvoda zaslužuje posebnu pažnju. Godine 1998., energetska i industrijska sektor u ukupnom bruto domaćem proizvodu učestvovao je sa 21% i proizveo je vrijednost od 1.156,7 milijardi KM. Trgovinski sektor učestvovao je u bruto domaćem proizvodu sa 903,9 miliona KM. U godini 1999., i energetska i industrijska sektor učestvovali su u bruto domaćem proizvodu Bosne i Hercegovine sa 1.850,7 KM, a trgovinski sektor sa 1.237,3 miliona KM.⁴

Očiti zaključak koji se iz ovoga može izvući je da:

- a) industrijska struktura i proizvodnja u BiH su u stanju dekonstrukcije, i
- b) trgovinski sektor je u stanju ekspanzije, posebno vanjske trgovine. Stoga je veliki trgovinski deficit u funkciji takvih ekonomskih odnosa.

3.2. Determinante ekonomske dekonstrukcije

Kad se razmatraju dosadašnja razvojna strategija i njeni efekti, moraju se uzeti u obzir relevantni vanjski i unutarnji efekti i ekonomske i političke prirode.

Dva vanjska faktora imaju odlučujući utjecaj. Prvi je proces globalizacije svjetske ekonomije i "Washingtonski konsenzus" koji stvara osnov za tretman zemalja u tranziciji i njihovu transformaciju u "male otvorene privrede". Drugi je Daytonski mirovni sporazum iz 1995. godine.

Daytonski mirovni sporazum reguliranje bankarstva i carina stavio je na centralni državni nivo, fiskalna politika prenesena je na entitete i kantone, a nisu dati nikakvi instrumenti za uobličavanje makroekonomske politike cijele zemlje. Ovo je vezalo ruke države u pogledu formuliranja jedinstvene strategije ekonomskog razvoja, uključujući industrijsku politiku. U praksi, Bosna i Hercegovina nema snage da formuliše i implementira neovisnu monetarnu i fiskalnu politiku i politiku formiranja cijena i vanjskotrgovinske razmjene, kao ni politike vezane za privatizaciju, plaće i socijalnu skrb. Uz to, kreiranje industrijske politike zapravo je nemoguće prema pravilima koja u zemlji primjenjuju Svjetska banka i MMF.

Mogućnosti razvoja u tako siromašnoj zemlji dosta su slabe, s obzirom na to da je startna pozicija tako loša. Zemlja nema razvijenih tržišnih institucija, niti jaku vladu koja bi mogla implementirati alternativni paket politike razvoja i makroekonomije. Politički paket, koji su kreirali i implementiraju MMF i Svjetska banka, smatra se samo načinom postizanja stabilizacije i pripreme terena za privatizaciju i razvoj makroekonomske politike u povoljnijim političkim okolnostima. Međutim, dokazi pokazuju drukčije. "Frankenštajnska" ekonomija jednostavno ne postiže ono što se od nje očekivalo. Sasvim je jasno da je potreban alternativni pristup ponude u strategiji ekonomskog razvoja.

3.3. Primjer "frankenštajnske" ekonomije: Međuentitetska trgovina

Međuentitetska trgovina relevantna je za BiH i njena dva entiteta iz najmanje dva razloga:

⁴ Čaušević, F. op. cit. str. 17.

1. ekonomski, zato što njen razvoj može doprinijeti rastu BDP-a entiteta i BiH, kao i efikasnijem funkcioniranju tržišta, i
2. politički, zato što funkcionira ili može funkcionirati kao faktor integracije u političkom životu Bosne i Hercegovine, tako što stimulira saradnju između građana i poslovnih ljudi oba entiteta.

Značaj trgovine za ekonomski rast i razvoj zemlje ne može se uopće dovesti u pitanje. Ovo važi i za domaću i za vanjsku trgovinu, posebno u današnjem globalnom okruženju. Tako bi trebalo da bude i za Bosnu i Hercegovinu.

Stoga ne iznenađuje da neki privrednici, poduzetnici i političari imaju stav da je trgovina integrirajući faktor ekonomskog i političkog oporavka Bosne i Hercegovine. U tom smislu, OHR je nedavno poduzeo napore u odnosu na harmonizaciju posebnih akciza i poreza na tzv. "visokotarifne" robe u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj. Sa istim ciljevima na umu, OHR vrši pritisak na ministre trgovine oba entiteta da sarađuju, da harmoniziraju uvjete za trgovinu, da organiziraju trgovinu i, na kraju, da je izuzmu iz različitih formalnih i neformalnih ograničenja.

Do juna 1998. godine, međuentitetska trgovina bila je regulirana unutar entiteta i bila je vrlo slična, ili je čak imala više karakteristika međunarodne, prije negoli domaće trgovine. Stoga je savršeno normalno da je zvanično registriran vrlo mali obim međuentitetske trgovine. Politička tijela oba entiteta imala su potpuniju sliku međuentitetske trgovine, pošto su oni bili ti koji su je pažljivo pratili u datim političkim okolnostima.

Ipak, logično je, mada (na prvi pogled) paradoksalno pitanje: da li bi se međuentitetska trgovina razvila bez pritiska OHR-a i, ako je tako, u kojoj mjeri? Slična relevantna pitanja su sljedeća:

- 3.3.1 Da li je trgovina u Bosni i Hercegovini zaista faktor integracije, barem u onoj mjeri koliko to od nje očekuju političari i Ured Visokog predstavnika?
- 3.3.2 Da li davanje prednosti međuentitetskoj trgovini više stimulira podjelu trgovine, nego stvaranje trgovine?
- 3.3.3 Pod kojim okolnostima može međuentitetska trgovina stvoriti (intenzivirati) efekat stvaranja trgovine, da bi to bio faktor integracije ekonomskog i političkog nivoa u Bosni i Hercegovini, i da igra svoju standardnu ulogu u interesu građana Bosne i Hercegovine i njenih entiteta?
- 3.3.4 Zahvaljujući ratu i Daytonskom sporazumu, danas BiH nije čak ni čvrsta carinska unija. Proces dezintegracije bivše Jugoslavije doveo je do stvaranja neovisnih država koje su imale svoje privrede i, naravno, sopstvene politike ekonomskih odnosa sa drugim zemljama. Sve osim BiH. Dobro je poznato da, prema Daytonskom sporazumu, Bosna i Hercegovina ima specijalne odnose sa susjednim zemljama. Ovi odnosi su toliko specijalni da Bosna i Hercegovina skoro i da nema jedinstveni carinski sistem. Bosna i Hercegovina se nalazi u neobičnoj poziciji: i ima i nema politiku ekonomskih odnosa sa drugim zemljama.
- 3.3.5 Njeni entiteti sarađuju sa susjednim zemljama na osnovu principa slobodne trgovinske zone. Na osnovu činjenice da nije bilo niti carina niti drugih prepreka trgovini sa susjednim zemljama, a s druge strane na osnovu činjenice da su postojale regulatorne prepreke koje su sprječavale trgovinu između entiteta do juna 1998. godine, postalo je sasvim prirodno da su stvoreni trgovinski odnosi između entiteta i susjeda, tj. između Republike Srpske i Jugoslavije i Federacije BiH i Hrvatske.

Uz razloge stvorene u Daytonu, ovaj proces gradnje trgovine sa susjedima i onemogućavanje trgovine između entiteta je u određenoj mjeri nakon rata imao i svoje "prirodne" razloge.

Racio razvoja efekta gradnje trgovine sa susjedima zasnovan je na uvoznim potrebama i RS i FBiH. Privreda BiH i njenih entiteta, razorena ratom, morala je svoje potrebe zadovoljavati uvozom. Prednost u ovom procesu davala se samom prirodom stvari i jednom i drugom: s obzirom na ranije formiranu međuzavisnost republika bivše Jugoslavije, a i odredbama Daytonskog sporazuma.

Ostavljajući po strani politička pitanja (koja su još uvijek ključna u okolnostima u kojima je BiH), stigli smo do najznačajnijeg pitanja koje se tiče međuentitetske trgovine. Pitanje je sljedeće:

3.3.6. Da li međuentitetska trgovina odlučuje o ekonomskim tokovima u BiH, ili je sama međuentitetska trgovina određena:

- stanjem privrede u BiH,
- rješenjima ponuđenim u Daytonskom sporazumu,
- neoliberalnom strategijom ekonomskog razvoja koju propisuju MMF i Svjetska banka, uz veliku podršku međunarodne zajednice.

Privreda BiH mnogo je manje razvijena nego privrede susjednih zemalja. Uz to, posebni odnosi omogućavaju BiH vrlo jednostavan uvoz iz ovih zemalja. U takvim okolnostima, jedan racionalan poduzetnik nema nikakvog racionalnog razloga da se bavi međuentitetskom trgovinom. Efekat sprječavanja trgovine, zapravo, onemogućava efekat stvaranja trgovine!!!

Neoliberalni koncept razvoja privrede BiH eliminira: državnu intervenciju u privredi, argument industrije u začetku i vanjskotrgovinsku politiku. U isto vrijeme, konvertibilnost valute i liberalan sektor vanjske trgovine (koji dekonstruira domaću proizvodnju) navodi racionalnog poduzetnika da uvozi proizvode iz trećih zemalja, time povećavajući platni deficit u BiH i u njenim entitetima.

Pitanje je: koliko dugo se ovo može tolerirati bez podrške međunarodne zajednice? Šta je perspektiva međuentitetske trgovine bez uvoza iz trećih zemalja? Ova pitanja vode nas do teze da BiH mora imati svoje ekonomske granice, ali samo ako se ostvari neophodni preduvjet u formi dinamičnog ekonomskog razvoja. Dinamičan ekonomski razvoj teško da se može postići sadašnjim konceptom razvoja.

4. Ekonomski razvoj BiH: Neriješena pitanja

Ako prihvatimo navedenu tezu, možemo nastaviti razmatrati budućnost BiH i pokušati odgovoriti na neka relevantna pitanja, kao što su:

- 4.1. Može li BiH imati svoju sopstvenu strategiju ekonomskog razvoja ako njena Centralna banka funkcioniše kao *currency board*?
- 4.2. Može li BiH poštovati pravilo ograničenja "tvrdog budžeta" bez dotoka svježeg kapitala u svrhu proizvodnje (prisjetimo se slučaja SAD-a 80-tih godina)?
- 4.3. Kako može BiH imati konvertibilnu valutu sa skoro nepostojećim izvozom i proizvodnjom (sjetimo se slučaja britanske funte u 1947. godini)?

- 4.4. Da li je moguće da BiH ili neka druga mala zemlja bude “mala otvorena ekonomija”, a da nije konkurentna na međunarodnom planu (prisjetimo se slučaja Japana ili Južne Koreje)?
- 4.5. Šta je socijalna i ekonomska cijena politike konvertibilne valute koja je uvedena dekretom (slučaj britanske funte iz 1947. godine)?
- 4.6. Da li je moguće da jedna mala zemlja izgradi i razvije sopstvenu strategiju ekonomskog razvoja u uvjetima globalne svjetske ekonomije? Ako je odgovor ne, koje su posljedice za zemlju?
- 4.7. Da li je moguće da jedna mala zemlja ima sopstvenu krivulju ponude, što predstavlja njenu komparativnu (ali ne i konkurentnu) prednost u svijetu ekonomije u kojoj dominiraju multinacionalne kompanije?
- 4.8. Da li nam treba kompletno restrukturiranje ekonomske teorije i politike i ekonomska vizija budućeg svijeta, ako je naš cilj da se postkomunistička zemlja rekonstruira i ispravno reintegrira u novi svjetski ekonomski sistem?
- 4.9. Ili, hoćemo li biti suočeni sa bijedom, socijalnim nemirima i tragedijom u postkomunističkim zemljama (prisjetimo se slučaja Solženjicinove knjige “Russia in Chasam”)?

Mi mislimo da budućnost Bosne i Hercegovine u velikoj mjeri zavisi od pronalaženja pravih odgovora na ova pitanja, ili će Bosna i Hercegovina biti podijeljena na tri dijela i nestati sa svjetske političke karte.

5. Nova ortodoksnost – kao teorijska baza za proces tranzicije Bosne i Hercegovine

Paket ekonomskih reformi za tranziciju i istočnoevropskih zemalja i BiH zasniva se na nekoliko (na prvi pogled) logičnih postulata – tako logičnih za razumjeti da njihova implementacija također izgleda logično. Paket je homogen, zasnovan na principima neoliberalnih *mainstream* ekonomija. “Nevidljiva ruka” A. Smitha je u srži ovog paketa, zajedno sa pretpostavkom da tržišni mehanizmi savršeno funkcioniraju. Kao takav, ovaj paket, smatra se, optimizira i dobrobit pojedinca i dobrobit društva u cjelini.

Temelji ovog standardnog paketa su sljedeći:

- brzina implementacije - što se paket brže implementira, to je bolje za društvo;
- otvaranje nacionalne ekonomije - liberalizacija vanjskog sektora;
- izvoz kao pokretač ekonomskog rasta;
- konvertibilnost valute;
- restriktivna monetarna politika i hipoteza NIRU;
- finansijska disciplina nakon koje slijede “ograničenja tvrdog budžeta”;
- uloga države je ograničena na stvaranje zdrave makroekonomske klime i na stvaranje institucija potrebnih za tržišnu ekonomiju;
- zamjena neefikasnih velikih državnih firmi malim i srednjim preduzećima;
- privatizacija državne imovine, kao temeljni element ovog paketa, koja treba da se obavi što je moguće prije;

- odsustvo koherentne industrijske, vanjskotrgovinske politike i politike prihoda; uloga države u ekonomijama i keynesianski tip ekonomske politike smatra se nekonzistentnim sa ovim paketom.

6. “Washingtonski konsenzus” u privredi BiH

6. 1. Osnovna strategija oporavka

U poglavlju “Ka stvaranju tržišne ekonomije” u dokumentu “BiH na putu ekonomskog oporavka”, koji su pripremili Svjetska banka, Evropska komisija i Evropska banka za obnovu i razvoj, nudi se osnovna strategija oporavka i uloge vlade.

Paket sadrži sve elemente teorije i prakse koju su prihvatile zemlje istočne Evrope. Izuzetak, i to vrlo značajan, što je bilo nepotrebno drugim istočnoevropskim zemljama, odnosi se na fizičku rekonstrukciju Bosne i Hercegovine. Pitanje fizičke rekonstrukcije Bosne i Hercegovine vezano je za područje infrastrukture i nema ništa zajedničko sa industrijskom rekonstrukcijom. Industrija treba da se pokrene od nule i da bude zasnovana na novim industrijskim kapacitetima i industrijskom tipu organizacije.

Dokument Svjetske banke kaže:

“Osnovna strategija ekonomskog oporavka treba da bude zasnovana na privatnom sektoru kao osnovnom polazištu rasta privrede i zaposlenosti. Uz to, najveći dio srednjoročnog ekonomskog rasta morat će doći iz proširenja (razvoja) uslužnog sektora i razvoja lake industrije na osnovu privatnih preduzeća. Imovina koja je sada kod državnih firmi koje ne funkcioniraju, može se koristiti u privatnom sektoru. Ono što je ovdje potrebno je da se identificiraju korisni dijelovi državnih firmi i da ih se proda jednostavnim i brzim mehanizmima privatizacije”.⁵

Stoga, brza privatizacija, razdvajanje državnih firmi, razvoj malih i srednjih preduzeća, zajedno sa lakom industrijom i uslužnim sektorom, osnovni su pokretači razvoja bh. privrede u periodu pred nama.

Svjetska banka nadalje kaže:

“Uloga države u strategiji privrede i razvoja koja je pod vodstvom privatnog sektora nije beznačajna, ali mora da promijeni svoj fokus. Treba da se koncentrira na održavanje zdravih makroekonomskih uvjeta, na ustanovljavanje relevantnog pravnog i institucionalnog okvira koji motivira nesmetano funkcioniranje slobodnog tržišta i omogućava uživanje osnovnih socijalnih i robnih službi kao što su odbrana, javni red, obrazovanje, zdravstvo.”⁶

⁵ Svjetska banka, Evropska komisija, Evropska banka za obnovu i razvoj, *Bosnia and Herzegovina on the Road to Recovery*, 1996.

⁶ Svjetska banka, *ibid.* str. XXIII.

“Reforma banaka i firmi veliki je projekat koji se mora implementirati u BiH. Veliki naslijeđeni loši krediti, kao i stara devizna štednja, moraju se isključiti sa bilansa stanja banaka. U isto vrijeme, velike i neefikasne državne firme moraju se zatvoriti ili restrukturirati.”⁷

Poseban problem stvoren je pitanjem brojnih potraživanja od vlade, uključujući potraživanja pojedinaca (neisplaćene plaće i penzije, restitucija za postratnu nacionalizaciju, potraživanja koja se odnose na zamrznutu deviznu štednju).

“Veliki broj pojedinačnih zahtjeva može se riješiti tako što će se zamijeniti za privatizacijske certifikate (vaučere), koji se, zajedno sa gotovinom, mogu koristiti za transakcije u procesu privatizacije.”⁸

“Što se tiče institucionalne strukture države BiH, Svjetska banka tvrdi da je najprimjereniji pristup jedan fleksibilan proces restrukturiranja i privatizacije firmi i banaka na regionalnom osnovu. U skladu sa ovim pristupom, programi privatizacije treba da se primjenjuju regionalno (tj. na nivou Republike Srpske i na nivou grupe kantona, pojedinačnog kantona ili na lokalnim nivoima unutar Federacije).”⁹

6.2. Makroekonomija ekonomskog oporavka BiH

Svjetska banka rekla je da će stimulus ekonomskog rasta doći iz procesa rekonstrukcije, a ne iz izvoza, kao što je bio slučaj u istočnoj Evropi. Makroekonomska politika tranzicijskog perioda od dvije-tri godine mora se, stoga, razlikovati od standardne. Stručnjaci Svjetske banke bili su mišljenja da je osnovni makroekonomski izazov u periodu tranzicije (u periodu rekonstrukcije) upravljanje velikim prilivom donacija i povoljnih kredita, uklanjanjem uskih grla u periodu rekonstrukcije i kontroli inflacijskih pritisaka. Održavanje makroekonomske stabilnosti, s druge strane, smatra se ključnim pitanjem za uspješan oporavak i za razvoj i napredak kasnije.

Prema programu Svjetske banke i MMF-a, Centralna banka Bosne i Hercegovine trebala bi da ima stranca za guvernera u narednih šest mjeseci. Monetarna politika trebala bi da bude restriktivna i da se vodi po režimu *currency boarda*.

BiH je trebala biti integrirana u međunarodno tržište kao onaj koji “prihvata cijene” sa fiksnom kursnom vrijednošću domaće valute vezanom za marku. U praksi, to je značilo da cijene u Bosni i Hercegovini ne mogu odstupati od nivoa cijena u Njemačkoj (u svijetu).

Stoga zemlja gubi potencijalne prednosti efekata tzv. “Phillipsove krivulje”. Monetarna politika, jedan od najjačih instrumenata makroekonomske politike, skoro da je potpuno uzeta iz ruku bh. vlasti, pošto:

- a) kursna vrijednost domaće valute je fiksna. Međutim, vremenom će se pojaviti neki problemi upravljanja domaćom valutom kao rezultat povećanja cijena s jedne strane, ili velikog dotoka kapitala s druge. Za sada, odmah nakon što je potpisan Mirovni sporazum, to pitanje se moralo ostaviti po strani, posebno pošto zemlja nije imala jedinstvenu valutu, već četiri različite: dinar, kunu, srpski dinar i njemačku

⁷ Svjetska banka, ibid.

⁸ Svjetska banka, ibid.

⁹ Svjetska banka, ibid.

marku. U to vrijeme niko nije mogao vjerovati domaćim nacionalistički orijentiranim političarima.

- b) "Ograničenja tvrdog budžeta" su pravilo koje bh. vlasti moraju prihvatiti u paketu. Budžetski deficit ne smije postati izvor inflacije.

7. Kontroverznosti tranzicijskog paketa

7.1. Trajanje i brzina tranzicije

Istočnoevropske zemlje trebale su se transformirati u savremene tržišne ekonomije. Neke od njih su u ovome bile uspješnije, neke manje uspješne. Uglavnom, samo tri zemlje su do sada dostigle ili prevazišle nivo BDP-a kakav su imale na početku procesa tranzicije (Poljska, Mađarska, Slovenija).

Deset godina je prošlo i uopće ne iznenađuje da je 1996. godine J. Sachs napisao: "Ja ne mislim da je 500 dana (kako je planom *Stalin* zamišljena tranzicija Rusije) dovoljno da se ono što je sada sovjetsko carstvo pretvori u tržišnu ekonomiju. Oni su daleko od toga da mogu ostvariti radikalnu tranziciju za 500 dana. Iz mog ličnog ugla, ako ovo postane opća shema za tranziciju od 5.000 dana, i to bi bilo dovoljno veliko čudo uspjeha."¹⁰

7.2. Vanjski sektor: Liberalizacija, izvoz kao pokretač rasta i razvoja, konvertibilnost valute

Uloga vanjskog sektora u procesu tranzicije ranije represivnih (netržišnih ekonomija) dobila je važnost u očima Svjetske banke. MMF i nekoliko svjetskih poznatih ekonomista potvrdili su da postoje kontroverzna pitanja zasnovana na onome što se naučilo iz iskustva i alternativnih modela.

Na primjer, J. Sachs koristi iskustvo zemalja jugoistočne Azije. On kaže da nova ortodoksnost definira politički sadržaj orijentacije ka vanjskom svijetu u kojem se nalaze ove mjere:

- liberalizacija trgovine,
- eliminacija kvantitativnih restrikcija u cijelom pravnom sistemu,
- usvajanje jedinstvenih tarifa,
- realna kursna lista,
- naglasak na privatnom sektoru kao resursu rasta i opće smanjenje svih oblika intervencija vlade na tržištu.¹¹

¹⁰ Sachs, J. *Trade and Exchange Rate Policy in Growth Oriented Adjustment Process*, MMF, 1987., str. 291.

¹¹ Sachs, J. *ibid.* str. 292.

J. Sachs uz to kaže:

“U najmanju ruku, strategija nema puno historijske podrške. Uspjeh istočne Azije ne pokazuje korisnost liberalizacije trgovine u makroekonomskoj krizi. Pravi historijski slučajevi liberalizacije u makroekonomskoj krizi su zemlje južne hemisfere (Argentina, Čile i Urugvaj) tokom 70-tih, a te epizode bile su dobro poznati debakli, djelomično upravo zato što su postojali suprotstavljeni zahtjevi stabilizacije i liberalizacije.”¹²

Baveći se odnosom i međuzavisnošću trgovine i razvoja, odnosom tako značajnim za bivše socijalističke zemlje u procesu tranzicije, M. Panic, sa Univerziteta u Cambridgeu kaže:

“Upitno je da li je liberalizacija trgovinske politike jedan od uzroka, a ne posljedica, izuzetnog uspjeha zapadnoevropskih zemalja u ponovnoj izgradnji privrede. Trgovinska politika je, u velikoj mjeri, određena relativnim nivoima razvoja i međunarodne konkurentnosti. Ova opservacija u skladu je sa idejom da se uspjeh vodećih industrijskih zemalja u periodu 1950.-1969. može lako objasniti u parametrima izvoza vođenog rastom, a ne rasta vođenog izvozom.”¹³

Da se prisjetimo prošlosti.

Nakon Drugog svjetskog rata, Sjedinjene Države predložile su zapadnoj Evropi strategiju potpune tranzicije koja se sastojala od makroekonomske stabilizacije, reforme cijena, liberalizacije vanjske trgovine, ali bez privatizacije. Startna pozicija zapadne Evrope bila je u velikoj mjeri slična poziciji istočne Evrope nakon početka procesa tranzicije, osim što su zemlje istočne Evrope morale učiniti revolucionarne korake u privatizaciji državne imovine što je moguće brže. Praktično govoreći, problem istočne Evrope bio je puno kompliciraniji nego problem zapadne Evrope nakon Drugog svjetskog rata.

Problem BiH, potrebno je naglasiti, još je kompliciraniji i od toga. S obzirom na to da se zemlja iznenadno suočila sa trostrukom tranzicijom:

- iz rata u mir,
- iz socijalizma na tržišnu ekonomiju, i
- iz izgradnje i obnove zemlje ka tržišnoj ekonomiji.

“Uprkos vidnim dokazima suprotnom, uvjerenje SAD bilo je da zapadna Evropa može postići oporavak za nekoliko godina, time omogućavajući da vizija postane stvarnost. Od zapadne Evrope se očekivalo da liberalizira svoju domaću trgovinu i platni sistem što je moguće brže, neovisno o njenim ekonomskim i političkim okolnostima.”¹⁴

Primjer postratne rekonstrukcije Velike Britanije ovdje je zanimljiv. SAD su Velikoj Britaniji 1945. godine dale veliki kredit pod dva konkretna uvjeta:

- da funta postane konvertibilna u roku od jedne godine, i
- da se ukine sva diskriminacija na štetu američkog izvoza do kraja 1956. godine.

¹² Sachs, J. *ibid.*

¹³ Panic, M. *Managing Reform in the Eastern European Countries*, str. 32.

¹⁴ Panic, M. *ibid.* str. 13.

Konvertibilnost funte uvedena je u julu 1947. godine i iznenada je ukinuta sljedeći mjesec, do kada je više od tri i pol milijarde kredita upotrijebljeno da zadovolji potrebu za američkim dolarom po tadašnjoj kursnoj listi.

“Uzevši u obzir relativnu snagu ove dvije privrede i valute, ono što je u ovoj epizodi najviše iznenadilo je što je neko očekivao drukčiji ishod.”¹⁵

“Iz globalnog ugla, liberalizacija se može braniti ne kao interes zemlje koja je započinje, već interes ostatka svijeta... Neki od pritisaka SAD-a u svrhu liberalizacije zemalja u razvoju (Brazil, Koreja, Meksiko) zaista proizilaze više iz brige za američkim trgovinskim interesima nego iz brige za dobrobit zemalja u razvoju. U onoj mjeri koliko je ovo stvarna motivacija pritiska za liberalizaciju, s druge strane, nema opravdanja da se vrši pritisak na siromašne zemlje u ekonomskim problemima da krenu u brze strukturalne promjene u korist ostatka svijeta.”¹⁶

7.3. Uloge velikih, srednjih i malih preduzeća

Privreda 21. i 22. vijeka ima različit osnov od privrede Adama Smitha. Međutim, položaj i uloga malih i srednjih preduzeća u savremenom svijetu, a posebno u zemljama u razvoju, privlači posebnu pažnju. Ideologija neoliberalizma naglašava ulogu malih i srednjih preduzeća kao promotora zdrave poslovne klime i ekonomske efikasnosti, i stoga je od posebnog značaja za ekonomski razvoj manje razvijenih zemalja i zemalja u procesu tranzicije.

Za BiH, zemlju “specifičnih specifičnosti”, uzimajući u obzir razaranja izazvana ratom, potrebe za reformom i postratnom rekonstrukcijom uloga malih i srednjih preduzeća nikada nije bila značajnija.

Prema Ranieru Vanni d' Archirafiju, mala i srednja preduzeća kamen su temeljac ekonomskog oporavka bivše Evropske ekonomske zajednice. Ovo je zato što su od 15,7 miliona preduzeća u Evropskoj uniji, 99% mala i srednja. Od tog broja, 14,5 miliona preduzeća imaju manje od deset uposlenih.

Nekih 50% preduzeća su preduzeća od jedne osobe. Na srednja i mala preduzeća otpada više od 50% ukupnih investicija u Evropskoj uniji, i 60% bruto domaćeg proizvoda Evropske unije.

Da se ne bi došlo do pogrešnih zaključaka, posebno do onih koji bi mogli biti jednostrani (tj. Svjetska banka predlaže da bi bilo dobro razbiti velike kompanije) treba uzeti u obzir i sljedeće. Ako srednja i mala preduzeća čine 99% svih preduzeća u Evropskoj uniji, a stvaraju 60% bruto društvenog proizvoda i 50% investicija, onda proizilazi iz toga da 1% velikih kompanija još uvijek ostvaruju 40% bruto domaćeg proizvoda i 50% investicija u Evropskoj uniji.

Donacije i krediti koje Evropska unija daje za srednja i mala preduzeća predstavljaju značajnu i impresivnu aktivnost usmjerenu ka stimuliranju ekonomskog razvoja i implemenitranju uglavnom kroz kanale Strukturalnih fondova. Osnovni cilj ove aktivnosti je pomoć u ekonomskom razvoju određenih regiona Evropske unije. Suma od 150 milijardi ekija za period 1994.-1999. na raspolaganju je Strukturalnom fondu, čiji se resursi usmjeravaju prvo ka vladama država, a ne direktno srednjim i malim preduzećima. Ti resursi koriste se da stimuliraju ekonomski rad u područjima slabijeg razvoja (Portugal, Španija, Irska), industrijsko restrukturiranje preduzeća, obrazovanje, ljudske resurse i ruralni razvoj.

¹⁵ Panic, M. ibid.

¹⁶ J. Sachs u “Growth Oriented Adjustment Process”, MMF, 1987, str. 294.

Aktivnosti Evropske unije u sferi razvoja srednjih i malih preduzeća jasno pokazuju sljedeće karakteristike:

- srednja i mala preduzeća su značajan komplementarni faktor ekonomskog razvoja Evropske unije;
- Evropska unija (država) brine se za regionalni razvoj;
- Evropska unija ima poseban fond u te svrhe;
- srednja i mala preduzeća se nisu u Evropskoj uniji razvijala autonomno i bez koordinacije sa drugim značajnim odlukama i interesima ekonomskog razvoja.

Ako je to tako, kako onda može mala i siromašna Bosna i Hercegovina, zemlja bez kapitala, bez adekvatno razvijene poduzetničke inicijative i bez organizirane države, očekivati da srednja i mala preduzeća postanu značajni promotori ekonomskog razvoja i rasta u onoj mjeri u kojoj velike kompanije, koje su bile generatori ekonomskog rasta zemlje od Drugog svjetskog rata, iznenada mogu biti privatizirana i podijeljena (eliminirana)?

Ovo ide u pravcu suprotnom od historijskih dokaza o tome koji su doprinos dala velika preduzeća i usmjeravanje ekonomskog razvoja od strane vlade (uzeti primjer slučaja Južne Koreje i uloge velikih firmi u Koreji u promociji ekonomskog razvoja. Japan je još i bolji primjer za to).

8. Privatizacija

Privatizacija je još uvijek “alfa i omega” svih paketa tranzicije, uprkos nekih pitanja u pogledu njenog uspjeha u eliminiranju defakto državne kontrole.

Tzv. kupon privatizacija za cilj je imala da se direktno suoči s problemom nedostatka domaće štednje, a rješenje koje je usvojila Češka Republika smatralo se najuspješnijim primjerom ovog metoda u to vrijeme.

Danas, većina međunarodnih stručnjaka za privatizaciju češki primjer smatra katastrofom.

Međutim, BiH se još uvijek u najvećoj mjeri oslanja na ovaj metod privatizacije.

Prije nekoliko godina, Mertlik je zaključio da vaučer privatizacija, čiji je osnovni cilj da riješi probleme vlasništva u odsustvu, preuzetog iz ugovorne ekonomije, rezultira u “velikoj i dugoročnoj institucionalizaciji i vlasništva u odsustvu.”¹⁷

U slučaju bh. ekonomije postoje još dva “frankenštajn” pitanja koja se odnose na privatizaciju.

Privatizaciju u BiH su podržavali čak i eksperti Svjetske banke i MMF-a kao privatizaciju entiteta. Imovina BiH, kao države, time je podijeljena na dva dijela: imovina države Republike Srpske i imovina države Federacije. Takvo rješenje je, u velikoj mjeri, doprinijelo daljnjoj podjeli već podijeljenog ekonomskog prostora BiH. To je doprinijelo razvoju međuentitetske trgovine i konfuziji među građanima.

U konkretnom slučaju BiH sa tri etničke grupe (Hrvati, Bošnjaci i Srbi), privatizacija je u predloženom smjeru dala doprinos stvaranju tzv. “etničke privatizacije”. Zapravo, bošnjačka oligarhija kupuje kompanije u rejonima gdje su dominantni

¹⁷ Mertlik, Laski, K. *Lessons to be Drawn from Main Mistakes in the Transition Strategy*, Bečki Institut za komparativne studije, str. 21.

Bošnjaci, Hrvati u rejonima gdje dominiraju Hrvati. U RS, Srbi su ionako dominantni dio stanovništva. Što je još gore, zaposleni radnici se onda odabiru po etničkom kriteriju!!!

Uz to, ideja da državne kompanije trebaju da budu: a) prvo privatizirane, a tek onda b) restrukturirane, do beskonačnosti je odgodilo proces restrukturiranja. U međuvremenu (pet godina kasnije) kompanije u državnom vlasništvu, koje čekaju da budu privatizirane, na najneprikladnije i najnemogućije načine postaju:

- tehnološki još više zastarjele,
- nezaposlene i gubitnici,
- neodgovorne i vladi i samim sebi,
- dešava se “krađa sredstava”. Državne kompanije postaju izvor kapitala i profita za nove privatne kompanije. Dolazi do distribucije prihoda između kompanija.
- Sada državne kompanije predstavljaju problem, jer se ne mogu lako prodati ili se ne mogu uopće prodati.
- Ozbiljnije pitanje domaće vlasti i međunarodne zajednice, u pogledu privatizacije, uskoro će biti: šta raditi sa neprivatiziranim kompanijama?

Sredinom 2000. godine novi Upravni odbor Kantonalne agencije za privatizaciju Sarajevo, imajući u vidu skoro sva ova pitanja, predložio je međunarodnoj zajednici sljedeći nacrt novog zakona o privatizaciji.

8.1. Nacrt novog Zakona o privatizaciji

Da bi se uskladio koncept privatizacije sa ekonomskim razvojem treba da se ustanovi Biro za privatizacijske tendere (PTBB) na nivou BiH kao države. (Biro za privatizacijske tendere BiH.)

PTBB se može povezati sa lokalnim agencijama za privatizaciju u procesu privatizacije iz političkih razloga.

PTBB treba da nadgleda lokalne agencije.

Fond za razvoj BiH treba da se ustanovi za BiH kao državu. Fond treba da bude zadužen za:

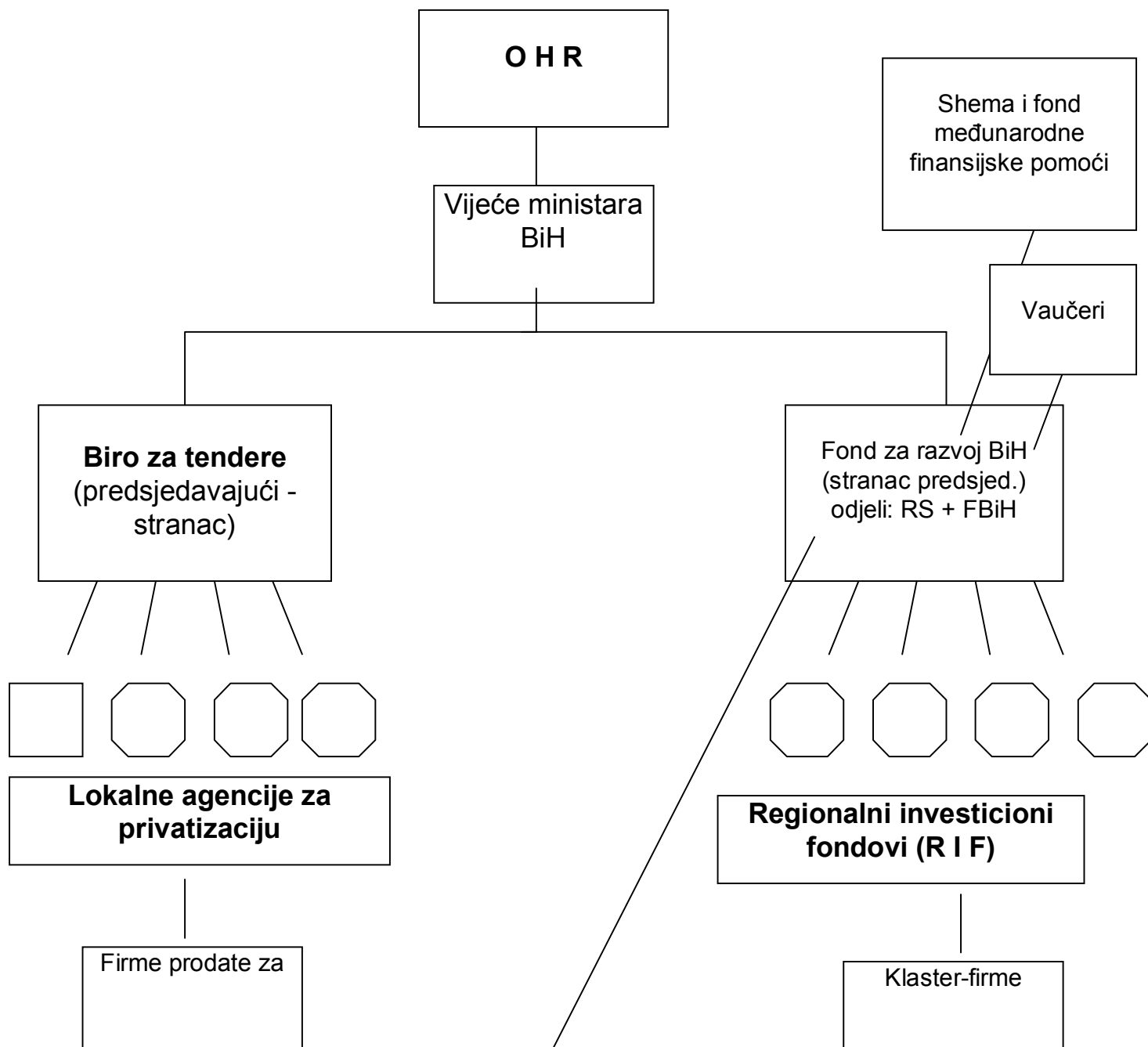
- a) koordinaciju ekonomskog oporavka i
- b) koordinaciju regionalnih investicionih fondova (RIF) koji bi se mogli stvoriti.
- c) RIF treba da prikupi sve postojeće vaučere (osim onih koji se odnose na zamrznutu deviznu štednju i restituciju, ako se nastavi vaučerska privatizacija). RIF, zajedno sa fondom, investirao bi vaučere u kompanije koje će raditi i na regionalnom i na bh. nivou. Regioni bi se mogli formirati kao, naprimjer: srednjobosanski region, sjeveroistočni region, sjeverozapadni region, hercegovački region, itd. Na ovaj način bi se otklonili i etnički efekti privatizacije. U suprotnom, sa već kreiranim RIF-ovima, ova sredstva mogla bi se usmjeriti tako da njihov portfolio strukturiraju na takav način da ne mogu izbjeći etničku privatizaciju.
- d) Sredstva (kapital) za ekonomski oporavak dolaze u Fond za razvoj. Kapital iz Fonda distribuirat će se održivim i zdravim kompanijama pod uvjetima koje odredi Fond.
- e) Fond ustanovljava Ured Visokog predstavnika. Fond ima predsjedavajućeg, koji je stranac. Ostali članovi su domaći eksperti koji nisu članovi političkih stranaka, ili barem nisu u nacionalističkim političkim strankama.
- f) RIF se formira na istom principu.

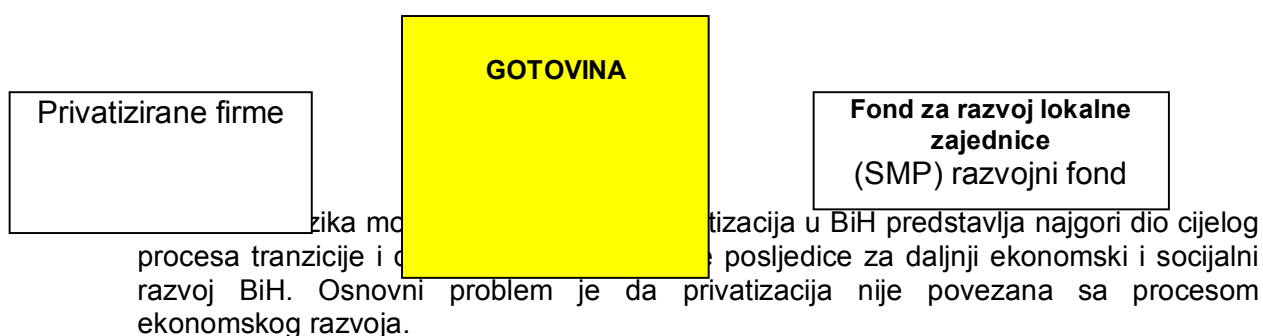
- g) Dividende se neće isplaćivati najmanje 3-5 godina od datuma kad kompanija postane operativna i profitabilna. Osnovna ideja je da se kapital zadrži unutar kompanije.

Nažalost, ovaj nacrt je samo djelomično prihvatila "međunarodna zajednica" – neke zemlje uopće nisu htjele da razmatraju ovaj nacrt uz izgovor da je privatizacija već otišla predaleko.

Da li je zaista otišla predaleko sredinom 2000. godine?

Uz to, isti protivnici koncepta rekli su da ovakav koncept znači reafirmaciju države i državnih institucija u ekonomiji.





9. Uloga države u ekonomskom razvoju

Prema neoliberalnom pristupu, sasvim je jasno da se od države očekuje da ima sve manju ulogu u procesu tranzicije bivših socijalističkih zemalja. Država se smatra “kontraproduktivnim akterom” u savremenoj tržišnoj ekonomiji i, prema svim paketima tranzicije koji su do sada stvoreni, njena se uloga smanjuje na najmanju moguću mjeru.

9.1. U stvarnosti u BiH, pozicija države je čak i manje priznata kao pozicija pozitivnog aktera u procesu ekonomskog razvoja.

BiH kao država nema sljedeće ovlasti koje su joj neophodne da igra korisnu ulogu u ekonomskom razvoju:

- neovisna monetarna politika (BiH je pod režimom *currency boarda*),
- neovisna fiskalna politika (zemlja se sastoji od dva entiteta sa različitim fiskalnim režimima),
- sopstvena politika formiranja cijena (stopa inflacije se u velikoj mjeri razlikuje u dva entiteta),
- neovisna politika formiranja stope inozemne razmjene. Stoga, zemlja nema mogućnosti da koristi devalvaciju valute da bi je prilagodila kursnoj vrijednosti,
- politika privatizacije (različita politika u dva entiteta),
- politika ostvarivanja prihoda,
- socijalna politika (država je organizirana/neorganizirana i nije u stanju da vodi jedinstvenu socijalnu politiku).

Sve ovo znači da BiH nema dobre mogućnosti za spontani razvoj koji se zasniva na privatnoj inicijativi i slobodnom, ali neorganiziranom tržištu i tržišnim institucijama. BiH je dobar primjer usvajanja liberalnijeg koncepta ekonomskog razvoja od onog koji je usvojen u periodu zlatnih standarda.

Tvrđi se da je makroekonomski paket Svjetske banke jedino pravo rješenje za postizanje politike stabilizacije i pripreme terena i okolnosti za proces privatizacije i za razvoj makroekonomske politike po povoljnijim političkim okolnostima. Međutim, dokazi ukazuju na suprotno.

BiH je postigla tzv. "nominalnu konvergentnost" sa drugim zemljama u tranziciji, a u određenoj mjeri čak i sa Evropskom unijom. Zemlja ima:

- stabilnu konvertibilnu valutu (KM),
- kursna vrijednost je stabilna,
- inflacija skoro da ne postoji.

S druge strane, zemlja je suočena sa:

- opasno visokim nivoom nezaposlenosti,
- neodrživim nivoom platnog deficita,
- neodrživim nivoom vanjskog duga,
- industrijskim kapacitetima koji funkcioniraju sa 30% predratnog kapaciteta.

Zemlja je daleko od "stvarne konvergencije" ka najuspješnijim ekonomijama u tranziciji, a kamoli ka Evropskoj uniji.

U principu, možemo reći da se ova zemlja može klasificirati kao ekonomija koju "vodi pomoć". Kao takva zemlja je ispod prve faze ekonomskog razvoja, koju M. Porter naziva "ekonomijom vođenom faktorima".

9.2. Faze ekonomskog razvoja i uloga države: Šta nas uči M. Porter

Prema M. Porteru, zemlja prolazi sljedeće faze ekonomskog razvoja:

- faza vođena faktorima,
- faza vođena investicijama,
- faza vođena inovacijama,
- faza vođena bogatstvom.

Kao i njegov prethodnik A. Smith, M. Porter naglašava da nije neizbježno da države prođu kroz sve ove faze. Međutim, ako se zemlja upetlja u ono što A. Smith naziva neprirodni poredak, mora se nešto naučiti i neka cijena platiti. Da vidimo koje su razlike između ovih faza ekonomskog razvoja prema M. Porteru.

Faza vođena faktorima:

"U državama u ovoj inicijalnoj fazi, skoro sve međunarodno uspješne industrijske grane u državi ostvaruju korist, skoro isključivo na osnovu nekih temeljnih faktora proizvodnje. U "dijamantu" je samo faktor prednost. Državne firme u takvoj ekonomiji konkurentne su samo na osnovu cijene u industriji koja traži vrlo malo

proizvodne i procesne tehnologije koja nije skupa i koja se može lako nabaviti. Tehnologija dolazi iz drugih država, a ne stvara se u državi... Strane firme omogućavaju najveći dio pristupa stranim tržištima... Ekonomija vođena faktorom je ekonomija sa slabim temeljem održivog rasta produktivnosti."¹⁸

Faza vođena investicijama:

“U ovoj fazi konkurentna prednost države zasniva se na mogućnosti i spremnosti države i njenih firmi da agresivno investiraju... Tehnologija je obično za jednu generaciju iza vodećih na međunarodnom nivou. Međutim, u ovoj fazi strana tehnologija i metode se ne samo primjenjuju, već i unaprjeđuju.

Vrlo malo zemalja u razvoju dođu do ove faze. U poslijeratnom periodu, samo su Japan, a u posljednje vrijeme i Koreja u ovom bili uspješni. Tajvan, Singapur, Hong Kong, Španija i u manjoj mjeri Brazil pokazuju znakove dostizanja ove faze”.¹⁹

Faza vođena inovacijom:

Ova faza zove se faza vođena inovacijom zato što firme ne samo pribavljaju i unaprjeđuju tehnologiju i metodu drugih nacija, već ih i same stvaraju. Faza vođena inovacijom predstavlja početak velikih stranih direktnih ulaganja. Industrija je manje podložna šokovima cijena i kretanja na kursnim listama zato što su oni konkurentni u tehnologiji i diferencijaciji. Globalizacija strategija firmi također predstavlja zaštitni mehanizam protiv takvih fluktuacija.

Faza vođena bogatstvom:

“Faza vođena bogatstvom je, za razliku od prethodne, faza koja vodi do opadanja. Problem je što ekonomija vođena nekadašnjim bogatstvom nije u stanju da održi svoje bogatstvo.”²⁰

9.3. Faze ekonomskog razvoja i uloga vlade

Washingtonski konsenzus negira ulogu vlade i u tranziciji i u manje razvijenim zemljama. Institucije tržišne ekonomije su zaboravljene. Podrazumijeva se da je čarobni štapić slobodnog tržišta i stranih direktnih investicija dovoljno jako oružje ekonomskog progresa (prema MMF-u, Svjetskoj banci, Svjetskoj trgovinskoj organizaciji itd., i za veliki broj drugih, posebno domaćih, profesora ekonomije). Da li je zaista tako? Dobro je poznato šta su historijske lekcije naučene na ovu temu.

M. Porter je otac teorije koja objašnjava konkurentnu poziciju transnacionalnih kompanija u globalnoj svjetskoj ekonomiji. Što su transnacionalne kompanije u zemlji konkurentnije, to je i zemlja konkurentnija i time se u zemlji stvara više bogatstva.

¹⁸ Porter, M. *The Competitive Advantage of Nations*, 1990.

¹⁹ Porter, *ibid.*

²⁰ Porter, *ibid.*

Što se tiče uloge vlade naspram uloge tržišta, Porter (što se može zaključiti na prvi pogled) podržava rješenje koje negira ozbiljnu ulogu vlade. Da li je ovo zaista tako, ili možda nije? I, šta su implikacije takvog mogućeg pogrešnog tumačenja Porterove ekonomike za budućnost ekonomije u tranziciji i manje razvijenih zemalja? Znači, citiramo Portera o ulozi vlade.

“Vlada ima najveći direktni utjecaj na prednost države u fazama vođenim faktorom, odnosno vođenim investicijom. Sredstva koja ima na raspolaganju, kao što su kapital, povlastice i privremena zaštita, najsnažnije su u ovim fazama u razvoju konkurentnosti države... Vlada u ovoj fazi može igrati značajnu ulogu u područjima kao što su usmjeravanje raspoloživog kapitala u odabrane industrije, promoviranje preuzimanja rizika kroz eksplicitne ili implicitne garancije pomoći i stimulacija kupovine strane tehnologije i korištenje privremene zaštite da se potakne razvoj koji vodi ka domaćoj konkurenciji i gradnji savremenih objekata... Devalvacija može biti korisna u ovim ranim fazama kada državne firme još uvijek ovise o konkurentnostima cijena da dopru na strano tržište.

Kako država ima aspiracije da prevaziđe ove rane faze vođene investicijom i inovacijom, firme moraju sve više postati osnovni pokretači... Uloga vlade mora postati skoro isključivo indirektna. Osnovni zadatak vlade u fazi vođenoj inovacijom je da stvori okruženje u kojem firme jesu i ostaju inovativne i dinamične... U isto vrijeme kad firme u državi postanu veće i globalnije, sve manje bivaju pogođene domaćim makroekonomskim faktorima i sve manje podložne pritiscima vlade...”²¹

Sad treba da se bavimo sljedećim pitanjima:

- U kojoj fazi ekonomskog razvoja je BiH?
- Koja je uloga tržišta u ovoj fazi?
- Šta treba da bude uloga vlade u ovoj fazi?
- Šta je uloga stranih direktnih ulaganja u fazama vođenim faktorima, odnosno vođenim investicijama?
- Možemo li prijeći iz naše faze ekonomskog razvoja na višu fazu oslanjajući se na dogmu slobodnoga tržišta i stranog direktnog ulaganja? Šta ako ne možemo?

10. Uloga stranih direktnih investicija i proces ekonomskog razvoja ekonomije u tranziciji

Jedan od najzavodljivijih nedostataka paketa tranzicije je pretjerano oslanjanje na strana direktna ulaganja. Dosadašnja iskustva zemalja u tranziciji, kao i historijsko iskustvo različitih latinoameričkih zemalja, pokazalo je da nedovoljno stranih direktnih ulaganja ide u tržišta koja su potencijalno stabilna i koja su najviše odmakla u procesu tranzicije. Na primjer, prema podacima Evropske banke za obnovu i razvoj Malezija je imala više stranih direktnih ulaganja nego istočnoevropske zemlje zajedno do 1997. godine. Uz ukupni iznos stranih direktnih ulaganja, dolazi značajnije pitanje koje se tiče budućnosti tih zemalja koje pokušavaju da se oslanjaju isključivo na strana direktna ulaganja da bi promovirala svoj ekonomski razvoj zbog nedostatka:

- kapitala,
- menadžmenta,

²¹ Porter, ibid.

- tehnologije,
- pristupa inozemnim tržištima.

Međutim, ovdje se može pojaviti rizik zajedno sa sve većom ulogom multinacionalnih kompanija u domaćoj ekonomiji.

“Inozemne multinacionalne kompanije značajan su dio procesa ekonomskog razvoja, posebno u ranim fazama. One ne mogu biti jedini pokretači stvaranja prednosti države naprednim industrijama. Strategija razvoja, zasnovana isključivo na inozemnim multinacionalnim kompanijama, može državu osuditi na to da ostane ekonomija vođena faktorima, a ako je isuviše veliko oslanjanje na strane multinacionalne kompanije država neće nikada biti zemlja bilo koje industrije.

Inozemne multinacionalne kompanije treba da budu samo jedna od komponenti razvoja nacionalne ekonomske strategije, i to strategije koja se razvija. U određenoj fazi procesa razvoja fokus treba da se usmjeri ka domaćim firmama. U Singapuru i Irskoj, moj je stav da je do ovakve promjene došlo prekasno i da je bila premala.²²

Inozemna investiranja, usmjerena u zemlju, nikada nisu rješenje problema konkurentnosti neke države. Dok je intervencija kontraproduktivna osim u navedenim okolnostima, rasprostranjene strane investicije znak su da političke inicijative ka industriji uživaju veliki prioritet.”²³

Ono što Porter naglašava je da zemlja u razvoju treba da se oslanja na strani kapital u formi stranog direktnog ulaganja samo na početku razvoja – kad je u fazi ekonomskog razvoja koji je upravo po tome i nazvan: faza vođena faktorima. Ako zemlja želi da uđe u sljedeću fazu ekonomskog razvoja, odnosno fazu vođenu investicijom, a kamoli fazu vođenu inovacijom, ta zemlja ne može uspjeti a da nema sopstvenu domaću industriju.

Domaća industrija, s druge strane, može da se razvije, prema Porteru, ako strategija ekonomskog razvoja i mjere ekonomske politike nisu usmjerene ka procesu razvoja domaće industrije. Kako on to kaže: ako je oslanjanje na velike multinacionalne kompanije preveliko, država neće biti država ni jedne domaće industrije.²⁴

U takvim okolnostima dvojna ekonomija se razvija u zemlji i paradoks raskošnosti se pojavljuje u nacionalnoj ekonomiji. S jedne strane, ekonomija radi sa multinacionalnim kompanijama i doživljava povećanje izvoza. S druge strane, bijeda u ekonomiji se razvija u “domaćim sektorima”. Postoji opasnost da će ukupni nivo produktivnosti dugoročno doživjeti pad.

BDP države može da poraste, ali bruto nacionalni proizvod može da opadne.

11. Šta učiniti - moguće alternative

11.1. “Frankenštajn” ekonomija koju je stvorio Daytonski sporazum, a koju ne podržava ekonomski razvoj i ekonomski napredak, može još uvijek podijeliti BiH u tri dijela.

To bi mogla biti ekonomska posljedica Daytonskog sporazuma s jedne strane, i efekata “Washingtonskog konsenzusa” i takve ekonomije i razvojne politike s druge strane.

²² Porter, M. ibid.

²³ Porter, ibid.

²⁴ Porter, ibid.

11.2. Strateška pitanja BiH

Kad se razmatra moguća strategija ekonomskog razvoja u BiH kao male otvorene privrede, moraju se uzeti u obzir relevantni faktori unutarnje i vanjske prirode, kao i ekonomski i politički faktori.

Od faktora strategije ekonomskog razvoja za zemlju i njene makroekonomske politike, postoje dvije vrlo značajne determinante:

11.2.1. Proces globalizacije u svjetskoj privredi prisiljava male otvorene ekonomije da budu te koje prihvataju cijene i pravila na svjetskoj ekonomskoj sceni.

U ovakvoj situaciji, mala otvorena ekonomija mora da prati pravila igre koja danas uspostavljaju velike multinacionalne korporacije.

Svijet je u procesu tranzicije ka punoj internacionalizaciji i globalizaciji. Čak i danas, unutar Evropske unije, različite škole ekonomske politike (Keynes, monetarizam i dr.) nisu u potpunosti prilagođene ekonomijama u razvoju i pitanjima nadnacionalne ekonomske politike. U takvim okolnostima, monetarna i fiskalna politika platnog bilansa malih otvorenih ekonomija podređena je pravilima igre i uvjetima koje diktiraju vodeće zemlje i vodeće multinacionalne korporacije.

11.2.2. Daytonski sporazum i međunarodna zajednica stavili su ograničenja na suverenitet države BiH. Isti sporazum državu dijeli na dva entiteta, Federaciju BiH i Republiku Srpsku.

11.3. Alternative

Nakon nekih revizija Daytonskog sporazuma u smislu formiranja normalne zemlje sa standardnim ekonomskim prerogativima, alternativno rješenje može se izgraditi na idejama, analizama i preporukama standardnog paketa i ispravkama grešaka o kojima smo do sada govorili.

Kao prvo, proces privatizacije ne treba da se obavi preko noći, neovisno o cijeni. Početna ideja bila je da se oslobodimo vaučera. Nažalost, u ovom trenutku smo ipak zakasnili. Nažalost, zakasnili smo i u restrukturiranju domaćih kompanija prije privatizacije.

Zapravo, pristup Svjetske banke je zabranio restrukturiranje državnih kompanija prije privatizacije.

Državne kompanije mogle su se distancirati, a mogu se i danas distancirati od države na isti način na koji se Centralna banka distancirala od države preko svog stranog guvernera. Tim najboljih međunarodnih eksperata mogao bi se pronaći da omogući rekonstrukciju preduzeća i banaka. Taj tim mogao bi obavljati funkciju "nametnutog menadžera" u toku trajanja procesa i sve dok velika preduzeća ne budu ponovno na svojim nogama (barem neka od njih). Privatizacija bi ovako mogla biti lakša, profitabilnija i podnošljivija.

Velika preduzeća trebala su dobiti podršku, jer budžet ne može pokriti sve troškove koji proizilaze iz velike nezaposlenosti. Iako firma ne može pokriti svoju cijenu rada i ne može ostvarivati profit, može se održavati u životu. Ako firma nije u stanju da dodanom vrijednošću pokrije svoju proizvodnju ili barem svoje troškove rada, još uvijek je iz budžetskog ugla razumno omogućiti joj da nastavi rad i da joj ukupni obračun

plaća uživa povlasticu do nivoa pomoći za nezaposlene, odnosno socijalne pomoći za kojom bi se stvorila potreba ako bi ta firma bila likvidirana.²⁵

Uz to, socijalni darvinizam nije prihvaćen kao osnovno pravilo igre u stvaranju boljeg društva u budućnosti.

Srednja i mala preduzeća mogu se stimulirati. One firme koje nisu privatizirane mogu biti djelotvorno privatizirane sistematskim mjerama i različitim modalitetima privatizacije kao što su: lizing, uvođenje vanjskog menadžmenta ili emisija internih dionica radnicima.

Država, sa svojom aktivnom industrijskom politikom, razvojnim fondovima i aktivnom trgovinskom politikom, treba da usmjerava razvoj, a ne samo da ga zasniva na elementarnim principima rada otvorene tržišne ekonomije, koji proizilazi iz rada Ricarda i Heckscer-Ohlina, koji ignoriraju značajnu distinkciju između dinamičke teorije i statičke stvarnosti. Ovo je zato što se ove politike koncentriraju na dinamičke aspekte komparativne prednosti, što jednostavno ne postoji u statičkoj teoriji komparativne prednosti.

Nešto treba imati na umu: zemlja nije spremna za teoriju konkurentne prednosti nacija. BiH je u predrazvojnoj fazi koja je vođena pomoću i treba da bude usmjerena ka fazi vođenoj faktorima, odnosno fazi razvoja.

Gradnja institucija mora se još jednom potvrditi i podržati. Jednostavno, zato što su institucije zaboravljene na početku tranzicije.

12. Balkanska ekonomska integracija i ekonomija BiH

12.1. Ideja

Međunarodna zajednica, ma šta to značilo, ponudila je alternativni metod ekonomskog razvoja za BiH i druge balkanske zemlje. Pakt stabilnosti ponudio je alternativu.

“Pakt stabilnosti za cilj ima osnaživanje zemalja jugoistočne Evrope u naporima da unaprijedi mir, demokratiju, poštivanje ljudskih prava i ekonomski prosperitet da bi postigli stabilnost u cijelom regionu. One zemlje u regionu koje žele integraciju u evroatlantske strukture, zajedno sa drugim učesnicama Pakta, čvrsto vjeruju da će implementacija ovog procesa omogućiti ostvarenje tog cilja.”

Ekonomski aspekt Pakta stabilnosti može se, u smislu ciljeva, sažeti na dvije tačke:

- “Stvaranje živih tržišnih ekonomija zasnovanih na zdravim makropolitikama, tržištima otvorenim za sve veću vanjsku trgovinu i investicije u privatni sektor djelotvorni i transparentni režimi i komercijalni regulatorni režimi, razvoj jakih tržišta kapitala, raznovrstan sistem vlasništva, uključujući privatizaciju, što vodi širenju ciklusa prosperiteta za sve naše građane.
- Promoviranje ekonomske saradnje u regionu i između regiona i ostatka Evrope i svijeta uključujući i područje slobodne trgovine.”²⁶

²⁵ Laski, K. ibid. str. 23.

²⁶ Pakt stabilnosti, Internet.

12.2. Argumenti u korist Pakta stabilnosti i balkanske ekonomske integracije

Na osnovu poznavanja standardne, ali ne i vodeće ekonomske teorije, historijskim iskustvima i sadašnjem stanju stvari u ekonomijama u tranziciji, mogli bismo izvući nekoliko zaključaka:

1. Makroekonomska stabilnost treba da dođe prije procesa privatizacije. Posebno u regionima kao što su Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija, na primjer, gdje problem nezaposlenosti uz ekonomske otvara i značajna etička i politička pitanja.
2. Proces privatizacije je dugoročan proces. Trajat će 10-15 godina, možda i duže.
3. Proces privatizacije izuzetno je skup. Slučaj bivšeg DDR-a dovoljno je jasan. Transfer sredstava iz Njemačke bivšem DDR-u gutao je oko 150 milijardi njemačkih maraka godišnje.
4. Prema podacima Svjetske banke, između 1980.-1989. godine, u svijetu je privatizirano manje od jedne hiljade kompanija. Proces privatizacije je stekao enormnu snagu i brzinu od 1994. godine. Stoga, proces postaje kompliciraniji i upitan iz ugla ekonomske efikasnosti, ostvarene u zemljama tranzicije. Postoji historijska razlika u pogledu procesa privatizacije koji se dešava u zreloj tržišnoj ekonomiji i u bivšoj socijalističkoj ekonomiji. U ovom drugom slučaju, mi privatiziramo cijelu ekonomiju i transformiramo cijeli politički, socijalni i ekonomski sistem. Ovo je revolucionaran korak!
5. Privatizacija državnih sredstava bez restrukturiranja tih sredstava niti garantira povećanje ekonomske efikasnosti, niti povećava bruto nacionalni proizvod.
6. Temeljni preduvjeti za uspješno restrukturiranje sredstava su sljedeći:
 - a) kapital,
 - b) bolji menadžment,
 - c) gradnja institucija,
 - d) vrijeme,
 - e) tržište,
 - f) adekvatan makroekonomski menadžment.

Balkanske zemlje još uvijek nemaju ispunjen niti jedan od ovih preduvjeta! Jedna od mogućnosti da se izgradi barem neki od preduvjeta mogli bi biti stvaranje regionalne ekonomske integracije, kao što je ona koja je pomogla Zapadnoj Evropi da na kraju postane Ekonomska unija.

I historijsko iskustvo i poznavanje ekonomske teorije idu protiv mogućnosti brze, efikasne i bezbolne tranzicije sa dogovorne na slobodnu tržišnu ekonomiju. U praksi, novostvorene države na balkanskom regionu već su uvele svoje valute i svoje carinske sisteme. Pokušavaju da prate svoj neovisni put ka tržišnoj ekonomiji. Međutim, svima njima nedostaje kapital, tržišna struktura i menadžersko iskustvo. Njihove valute su postale konvertibilne dekretom. Zemlje obično dolaze do velikih platnih deficita, imaju budžetske deficite, suočavaju se sa unutarnjom nelikvidnošću, visokom nezaposlenošću i sve većim siromaštvom. Nema dovoljno stranih direktnih ulaganja u regionu, a posebno u zemljama kao što su Hrvatska i BiH. Uz to, ove zemlje imaju vrlo ograničena tržišta, tržišta koja i ne mogu biti naročito privlačna za strana direktna ulaganja.

Stoga, jedno od najznačajnijih pitanja o balkanskim zemljama je:

Da li treba da idu neovisnim putem ka ekonomskom razvoju, a da ne obraćaju pažnju na cijenu takvog ekonomskog razvoja, ili da li bi tim zemljama bilo bolje da se jedna drugoj pridruže na način koji bi bio sličan onom na koji su se udružile zemlje zapadne Evrope nakon Drugog svjetskog rata?

U kontekstu potrebe za brzim ekonomskim razvojem regiona Balkana, SECI inicijativa i Pakt stabilnosti daju balkanskim zemljama dodatni poticaj za ekonomski razvoj.

12.3. Pakt stabilnosti - ekonomska iluzija i prazna kutija

Pakt stabilnosti stvara okvir za bolji i perspektivniji ekonomski razvoj balkanskih zemalja.

Međutim, može se reći da je Pakt stabilnosti još uvijek slabo definiran u pogledu tehnikalija potrebnih za uspješna ekonomska rješenja. Pakt zagovara slobodno trgovinsko područje, ali to područje ne definira. Htio bi da vidi približavanje privreda balkanskih zemalja, ali ne daje gotove odgovore u pogledu praktičnih rješenja. Zagovara ekonomski rast kao neizbježni preduvjet unaprjeđenja mira i demokracije u regionu, ali skoro da uopće ne daje odgovore na ova pitanja:

- da li zemlje članice treba da slijede monetaristički tip ekonomske politike, ili treba da pribjegnju keynezijskom ekonomskom rješenju,
- da li zemlje treba da poštuju hipotezu NIRU (neinflatorna stopa nezaposlenosti) neovisno o stopi nezaposlenosti (nezvanična stopa nezaposlenosti u ovom trenutku u Hrvatskoj je 23%, a u BiH skoro 43%),
- da li zemlje treba da drže svoje valute konvertibilnim, neovisno o činjenici da nisu ispunjeni uvjeti za konvertibilnost,
- da li zemlje treba da drže svoje valute vezane za euro u formi *currency board* tipa vezivanja, a neovisno o opasnostima efekata obrnute inflacije,
- da li zemlje članice treba, uopćeno govoreći, da poštuju prava tzv. "Washingtonskog konsenzusa" ili bi im bilo bolje da pređu na neku vrstu razvojne, odnosno ekonomije usvojene ka produktivnosti zasnovanoj na ponudi, konkurentnosti i konvergentnosti onako kako to definiraju profesori Murakami, C. Pitelis, i u određenoj mjeri J. Stiglitz?

Da sada, u ovom trenutku, spomenemo neke komentare na ovu temu: J. Stiglitz i C. Pitelis, kako slijedi:

J. Stiglitz:

"Kina nije pratila ono što nalaže Washingtonski konsenzus. On naglašava značaj konkurencije nad privatizacijom: standardna ekonomska teorija kaže da je i jedno i drugo potrebno za djelotvornu tržišnu ekonomiju. Washingtonski konsenzus naglašava jedno, Kina drugo. Vidimo šta se desilo. Nije iznenađujuće... Privatizacija državnog monopola vrlo često može stvoriti privatni monopol sa visokim cijenama i stalnom neefikasnošću... Teme koje Washingtonski konsenzus izostavlja možda su još i rječitije: finansijska tržišta, konkurencija i reguliranje, transfer tehnologija, razvoj institucija – ovo je samo nekoliko elemenata čiji se značaj sve više uviđa."²⁷

²⁷ Stiglitz, J., u Laski, K. ibid.

C. Pitelis, Univerzitet u Cambridgeu:

“Stvarna konvergentnost (između Evropske unije i zemalja jugoistočne Evrope) može se postići kroz različita povećanja produktivnosti, a time i konkurentnosti. Srednjoročno nema drugog načina. Makroekonomska politika može dati doprinos samo kratkoročno. Nominalna konvergentnost može doprinijeti makroekonomskoj stabilnosti, ali može i smjestiti stvari na mjesto. Međutim, po definiciji je ovo nedovoljno. Ostvarivanje nominalne konvergentnosti na svim stranama ne implicira komparativnu prednost ni za koga. Ovdje se naglašava značaj industrijske politike ponude za produktivnost, konkurentnost i konvergentnost.

Strana ponude (industrijska politika) u više općem smislu može biti bilo koji tip vladine politike koji ima efekta na proizvodnju. Ovo može obuhvatiti sve vrste vladine politike, uključujući makroekonomsku. Dok ova posljednja može jasno utjecati na industriju, ovdje će se koristiti kao osnov na koji se može primijeniti politika ponude. U takvom okruženju možemo definirati politiku ponude kao vladinu politiku koja za cilj ima da utječe na proizvodnju direktno i konkretno u svrhu postizanja određenog cilja. Na kraju, industrijska strategija tretirat će se kao činjenica da postoje dobro osmišljene i dosta konzistentne i koherentne industrijske politike (zajedno sa traženim resursima i mehanizmima implementacije) koji za cilj imaju realizaciju dugoročnog cilja u industriji, a posebno u državi u cjelini.”²⁸

12.4. Alternativni pristup balkanskoj integraciji

Bitno je ovim komentarima dodati vrlo detaljan koncept balkanske ekonomske integracije koju nudi B. Horvat u svojoj knjizi “Teorija međunarodne trgovine - alternativni pristup”.²⁹

B. Horvat svoju viziju balkanske ekonomske saradnje gradi od stvaranja carinske unije zemalja članica. Ekonomsku budućnost balkanske integracije on vidi u ekonomskoj paradigmi vrlo sličnoj Pitelisovoj ponudi za produktivnost, konkurentnost i konvergentnost i Murakamijevom konceptu “Razvojne politike”.

Osnovna korist i za zemlje članice i zemlje koje to nisu, korist koju mogu izvesti iz takve integracije (da spomenemo samo neke), prema B. Horvatu su sljedeće:

1. Povećanje uzajamne trgovine između zemalja članica i stvaranje velikog tržišta koje omogućava specijalizaciju i druge efekte.
2. Kako se tržište povećava nekoliko puta, a veliki prostor postoji za ekonomiju omjera raznih vrsta.
3. Kombinirana moć pregovaranja unutar carinske unije omogućava dobit od uvjeta trgovine.
4. Velika tržišta stimuliraju konkurenciju što s druge strane stimulira efikasnost. To, također, omogućava intenzivno istraživanje i razvoj što opet potiče efikasnost.

²⁸ Pitelis, C. *Supply-side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence*, PHARE-ACE projekat u toku, 2001.

²⁹ Horvat, B. *Theory of International Trade*, Macmillan, 1999.

5. Veliko tržište je tržište koje se razvije, omogućava lakše rješavanje problema nekih industrijskih grana koje imaju problema (brodogradnja, željezna industrija, tekstilna industrija),
6. Stvaranje velikih tržišta i velikog obima trgovine stimulira bolje korištenje kapaciteta, a veće investicije vode ka višoj stopi rasta. Posljedica toga je da će biti lakše eliminirati nezaposlenost.
7. Velika tržišta privlače produktivni inozemni kapital i smanjuju odliv kadrova.
8. Postoji i vrlo značajan neekonomski efekat. Internacionalna unija podrazumijeva i veću internacionalnu tolerantnost. A to, s druge strane, pomaže stvaranju bolje unutarnje demokratije i time političke stabilnosti.³⁰

13. Zaključak

Neko vrijeme nakon početka procesa tranzicije u bivšim socijalističkim ekonomijama se vjerovalo:

- a) domaće stanovništvo, to jest političari i većina ekonomskih eksperata,
- b) međunarodna zajednica i najutjecajniji ekonomski eksperti, da zemlje u tranziciji mogu djelotvorno i uspješno rješavati svoju sudbinu pojedinačno i same.

Ekonomija i društvo u BiH, šest godina nakon Daytonskog sporazuma, još uvijek su u predrazvojnoj fazi. BiH je u fazi ekonomskog razvoja koji bi se mogao nazvati "fazom vođenom pomoći".

Sve je očitije da je potrebna alternativa:

- a) za stvarnu konvergentnost BiH ka perspektivnijim ekonomijama u tranziciji i ka Evropskoj uniji, i
 - b) da zemlja preživi ekonomski i socijalno.
- U suprotnom, zemlja bi mogla biti politički neodrživa.

Alternativno rješenje nedavno je predstavilo prvo inicijativu SECI, a kasnije i Pakt stabilnosti.

Pakt stabilnosti uvodi ekonomsku saradnju između zemalja u tranziciji, a posebno u zemljama balkanskog regiona: kao najbolje, neophodno i kao rješenje koje najviše obećava u smislu bolje budućnosti i za zemlje u regionu i za međunarodnu zajednicu u cjelini, a posebno za Evropu.

Međutim, Pakt stabilnosti, kao najbolje rješenje za ove zemlje, još uvijek treba da se razradi u više tehničkih detalja da bi bio produktivan onoliko koliko su njegovi promotori očekivali. Aktivnosti moraju biti brze, jer vremena ponestaje.

Moramo zaključiti da Pakt stabilnosti, ako se ne promijeni, Bosni i Hercegovini ne obećava ekonomiju niti ekonomski razvoj koji je neophodan da se premosti jaz između stvarnih ekonomskih indikatora, između nje i Evropske unije.

Ulazak u balkansku ekonomsku uniju, po sadašnjim uvjetima Pakta stabilnosti, mogao bi biti gubitak vremena za bh. ekonomiju.

Profesor Horvat, "Novi put" i model balkanske ekonomske integracije opisane u toj knjizi, više obećavaju u smislu ekonomskog rasta i treba da bude prihvatljiviji iz ugla i

³⁰ Horvat, B. *ibid.* str. 170.

jednih i drugih, i bh. i hrvatske ekonomije. Ali, prijedlog je daleko od političke stvarnosti i u BiH i u međunarodnim političkim krugovima.

Stoga drugo najbolje rješenje, koje je neovisan put ka Evropskoj uniji, koji je do sada bio zasnovan na Washingtonskom konsenzusu, paradoksalno izgleda kao najbolje rješenje za bh. društvo.

Međutim, postoji upozorenje: razlike u prihodu između BiH i zemalja Evropske unije mogu se, u velikoj mjeri, povećati ako se nastavi vođenje sadašnje ekonomske politike.

Što BiH prije uđe u Evropsku uniju, to su manji budući dispariteti u prihodu između BiH i Evropske unije.

Ali, moramo zaključiti da o tome odlučuju političari, a ne ekonomisti.

Literatura

- Bhagwati, J.: *The Capital Myth: The Difference between Trade in Widget and Dollars*. U: Foreign Affairs. 1998.
- Bhagwati, J.: *Poverty and Reforms: Friends or Foes*. U: Journal of International Affairs. 1998.
- Brabant, J.: *Privatization in Post-Communist Societies - A Comment*. Harvard Univerzitet. 1993.
- Brabant, J.: *Integrating Eastern Europe into the Global Economy: Convertibility through a Payments Union*. Kluwer. 1991.
- Čaušević, F.: *Zaposlenost i privatizacija*. (neobjavljeno) Sarajevo, 2001.
- Ekonomiska komisija za Evropu Ujedinjenih naroda: *Economic Integration in Europe and North America*. Njujork, Ženeva, 1995.
- Frydman, R., Murphy, K. i Rapaczynski, A.C.: *Capitalism With A Comrade's Face*. CEU Press. 1998.
- Frydman, G.R. i Rapaczynski, A.C.: *Corporate Governance in Central Europe and Russia*. CEU Press. 1996
- Horvat, B.: *Privatization vs. Deetatization*. (neobjavljeno) 1995.
- Horvat, B.: *Program ekonomskog razvoja za hrvatsku*. Zagreb, 1993.
- Horvat, B.: *The Theory of International Trade*. Macmillan. 1999.
- Horvat, B.: *New Deal for Croatia*. (neobjavljeno) 2001.
- Kapur, D.: *The International Monetary Fund: A Cure or a Curse*. Cooperation South, UNDP. 1999.
- Krugman, P.: *Competitiveness: A Dangerous Obsession*. U: Foreign Affairs. 1994.
- Krugman, P.: *Competitiveness: Does it Matter*. Fortune. Čikago, 1994.
- Krugman, P. i Stiglitz, J.: *Towards a Counterrevolution in Development Theory*. World Bank. 1992.
- Krugman, P.: *Dutch Tulips and Emerging Markets*. U: Foreign Affairs. 1995.
- Mencinger, J.: *Economic of Disintegration - Economic Price of the War*. Pariz, 1995.
- Mencinger, J.: *Privatization Dilemmas in BiH*. (neobjavljeno). Ljubljana, 1996.
- Mencinger, J.: *Enlargement and Convergence*. (neobjavljen materijal predstavljen na Deset godina tranzicije). Univerzitet u Bolonji. 2000.
- Mertlik, L.K. i Bhaduri, A.: *A Lessons to be Drawn From Mistakes in Transition Strategy*. The Vienna Institute for Comparative Studies. 1996.
- Murakami, J.: *An Anticlassical Political-Economic Analysis*. Stanford Un. Press. 1996.
- Nolan, P.: *China's Rise, Russia's Fall*. St. Martin Press. 1995.
- Panic, M.: *Managing Reforms in the East-European Economies: Lessons From the Postwar Experience of West Europe*. Prezentirano na desetom Kejnskom Seminaru. Univerzitet u Kentu. 1991.
- Panic, M.: *The Future of the State in East-Europe*. Univerzitet u Kentu. 1991.
- Paque, K. i Scmieding, H.: *The Fading Miracle*. Cambridge University Press. 1992
- Pitelis, C.: *Supply-Side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence between the CEECs and (in) the EU*. PHARE-ACE Projekat u toku. 2000.
- Porter, M.: *The Competitive Advantage of the Nation*. Macmillan. 1990.

- Porter, M.: *The Adam Smith Address: Location, Clusters and the New Microeconomic Competition-Business Economics*. Vašington, 1998.
- Stiglitz, J.: *Development Based on Participation - A Strategy for Transforming Societies*. U: *Transition*, tom 9., br. 6., 1998.
- Stiglitz, J.: *What I have learned at the World Economic Crisis*. Internet. 2000.
- Stojanov, D.: *Some Unresolved Macroeconomic Issues of the Transition Process in Former Socialist Countries*. U: *Economic Price of the Peace*. Pariz, 1995.
- Stojanov, D.: *Macroeconomic Policy Issues Relating to Transition to A Market Economy in Bosnia and Herzegovina*. UNDP. Beč, 1996.
- Stojanov, D.: *Strategy for Economic Development of BiH*. UNDP. 1997.
- Stojanov, D.: *Croatian Economy on Cross-road: Between East and West*. Međunarodna konferencija u Rijeci. Rijeka, 2001.
- Svjetska banka: *BiH on the Road to Recovery*. 1996.
- UNDP: *Macroeconomic Policy Issues Relating to Transition to a Market Economy in Bosnia and Herzegovina*. UNDP. Beč, 1996.
- UNDP BiH: *Rani sistem upozoravanja*. Sarajevo, 2000.
- Vidovic, H., Riegel, V. i Heuberger, V.: *At the Crossroads: Disaster or Normalization? The Yugoslav Successor States in the 1990s*. Peter Lang, 1999.
- Wolf, H.: *Transition Strategies: Choices and Outcomes*. International Financial Statistics, Univerzitet u Princetonu, 1999.